

История и теория на международните отношения

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД БЪЛГАРСКАТА ВЪНШНА ПОЛИТИКА В КРАЯ НА ДЪРЖАВНИЯ СОЦИАЛИЗЪМ

Доц. д-р Искра Баева

Погледната от началото на ХХI в., българската външна политика преди рухването на социалистическата система в Източна Европа в края на 80-те години изглежда твърде бледа, безлична и безплодна. Това усещане е породено от сравнението с резките промени, настъпили в Европа и в света през революционната 1989 г., след разпадането на Съветския съюз в края на 1991 г. и особено след терористичните удари срещу Ню Йорк и Вашингтон на 11 септември 2001 г., които изцяло пренаредиха международните отношения и отбелязаха истинското начало на новия век и новото хилядолетие.

При това положение не е чудно, че интересът към историята на българската външна политика не е особено голям. Ако обаче искаме не просто с интерес и надежда да гледаме към бъдещето, а съзнателно да го градим, би трябвало да познаваме много добре и миналото – собственото и чуждото, да знаем какво вече е правено и до какви резултати са довели предишните съюзи и конфликти. Към това са насочени усилията на изследователите историци, които с различен успех продължават да се опитват да опровергават сентенцията на германския

философ Георг Фридрих Вилхелм Хегел, че единственото, на което ни учи историята, е, че на нищо не може да ни научи.

С тези оправдателни въвеждащи думи искам да представя позабравената картина на българската външна политика в годините, предхождащи „голямата промяна“. Целта ми е с помощта на архивните документи да припомня, че не всичко в българската външна политика започва в годините на прехода, че не всичко допреди 10 ноември 1989 г. е било свързано единствено и само със Съветския съюз и най-вече – че положителното наследство от миналото трябва да се използва, а направените грешки да се знаят и отчитат в новата геополитическа ситуация, в която днес се намира България.

***

България заедно с останалите страни от Източния блок¹ влиза в 80-те години на XX в. с многобройни проблеми. Започналият по това време нов етап на Студената война, наречен Втора студена война, се изразява във възобновената надпревара между Съединените щати и Съветския съюз в областта на въоръженията, както и в засиленото глобално противопоставяне на двете системи по света. Българската позиция е съвсем ясна – много скоро след Втората световна война България (по-скоро нейното политическо ръководство) доброволно поема ролята на най-близък съюзник/сателит на Съветския съюз. Основното предизвикателство за България в началото на 80-те години обаче се оказва не с политически, а с икономически измерения. Съветският съюз не успява да се справи с товара от надпреварата във въоръженията със САЩ, от помощта, която оказва на съюзниците си от Източния блок, от военния си

¹ С понятието Източен блок се обозначават съюзническите отношения на СССР със страните от Източна Европа, влезли в неговата „сфера на интереси“ след Втората световна война. В основата му са Съветът за икономическа взаимопомощ (СИВ), създаден през януари 1949 г., и Варшавският договор, подписан на 14 май 1955 г. Повече за Източния блок вж.: Баева, И., Е. Калинова. *Следвоенното десетилетие на българската външна политика (1944–1955)*. С., 2003, 103–177; Brzezinski, Z. *The Soviet Bloc. Unity and Conflict*. Harvard University Press, 1967; Gati, C. *The Block That Failed. Soviet-East European Relations in Transition*. Indiana University Press, 1990.

ангажимент в Афганистан и от подпомагането на страните от Третия свят. А кризата, в която постепенно затъва Съветският съюз, много скоро се отразява и на България.

В началото на 80-те години България е въввлечена и в общия за източноевропейските държави „дългов капан“². Дали „дълговият капан“ е съзнателно водена политика на Запада с цел да се постави финансов капан на съветските сателити в Източна Европа или е естествен резултат от наложилото се през 70-те години разведряване в международните отношения и от рязкото нарастване на цената на петрола след войната Йом Кипур (1973 г.) на арабските държави срещу Израел, е въпрос, на който трудно може да се отговори еднозначно. Струва ми се, че става дума по-скоро за съчетание между двете тенденции, но резултатът е безспорен: рязкото нарастване на външната задлъжнялост на страните от Източна Европа, което поне за две от тях – Полша и Унгария, през втората половина на 80-те години става необратимо.

България е много по-предпазлива при вземането на кредити, а и географското ѝ разположение в центъра на размирния Балкански полуостров не стимулира към щедри кредити. Независимо от това, очерталата се висока външна задлъжнялост предизвиква сериозна тревога и в българското ръководство. В разговор на 10 декември 1983 г. с посетилия България съветски военен министър Дмитрий Устинов българският лидер Тодор Живков откровено споделя икономическите трудности и дава данни за външния дълг (които по онова време са строго пазена държавна тайна): *„Пет милиарда долара закръглено. Сега имаме 3 млрд. и 114 млн. долара задължения при годишно акумулиране на западна валута около 3 млрд. и 500 млн.“*³ Сравнението с полските дългове, които през 80-те години достигат 40 млрд. долара, и с унгарските – около 18 млрд., на пръв поглед е успокояващо, но по същество не е. Защото пак по думите на Живков световната енергийна криза се отразява осо-

² Механизмите са общи, а представа за тях дава Унгария. Матолчи, Д. *Принудителното задлъжняване на Унгария*. – В: Двудкият Янус. *Предизвикателствата на прехода към демокрация в Унгария*. С., 2000, 54-87.

³ Централен държавен архив (ЦДА), ф. 1 Б, оп. 60, а. е. 324, л. 8.

бено тежко на България: „Аз искам дебело да подчертая, че от всички страни най-много пострада България. Защо? Такава е структурата на нашата икономика. Ако на другите страни например се наложи да изнасят повече стоки, за да компенсират вноса, те трябва да изнесат 20–25%, а ние – 35%, т.е. с 10% повече.“⁴ Допълнително утежняващо положението обстоятелство е аграрният характер на българското производство и ниските световни цени за тази продукция.

Проблемите на българската икономика предопределят външнополитическото раздвижване – търсенето на контакти с нови страни или с някои от нежеланите по-рано по идеологически причини (главно развитите западни). В началото на 80-те години българското политическо ръководство вече е наясно, че възможностите за икономическа интензификация трябва да се търсят в новите технологии, предимство в които имат САЩ, Япония и страните от Западна Европа. Значението на новия етап на техническия прогрес не остава вън от вниманието на отварящата се към света България.

Силно впечатлен от видяното по време на посещението през май 1970 г. на Световното изложение в Осака, Япония, Живков прави съответните изводи: „В настояще време нашите стопански взаимоотношения с Япония изискват специално внимание. Това се налага от обстоятелството, че в японската икономика е осъществена висока обществена производителност на труда и че това е страната, където най-бързо се внедряват съвременните американски и други прогресивни технологии в областта на производството. Голямата експанзия на японските концерни, техните постижения в областта на техниката, технологията и организацията на производството дават възможност, при осъществяване на по-тесни връзки с тях ние да черпим на този етап от тях съвременни технологии, както чрез покупка на лицензи, чрез заимстване на чужди постижения, така и чрез покупка на някои видове високопроизводително оборудване.“⁵ Технологичните предим-

⁴ Пак там, л. 6.

⁵ Това Живков прави с два документа: „Някои изводи от посещението в Япония“ (30 май 1970 г.) и „Някои изводи от световното изложение в Япония

ства на Япония са основният мотив за българо-японско сближаване, което започва в началото на 70-те години и се развива постъпателно в целия период до големите промени от 1989 г. Японското „увлечение“ на Живков вкарва в българската политика и такива чисти технократи като Огнян Дойнов, осъществяващ връзката с Япония.

Япония е толкова далеч на изток, че не създава особени идеологически проблеми. По-различно обаче стоят отношенията със Западна Европа, която е най-близкият Запад и традиционно е възприемана в България като проводник на „империалистически интереси“. Въпреки тези предубеждения, императивната необходимост от модернизиране на българската икономика води до отваряне на България и в тази посока.

Новата тенденция става ясна от стенограмата на разговора на Тодор Живков, проведен на 28 март 1980 г., с ръководството на Международната търговска камара, която посещава България за участие в симпозиум на Българската търговско-промишлена палата. Живков очертава широки параметри за възможното икономическо сътрудничество на България със Запада: *„Къде аз виждам големия бизнес, който можем да осъществим? Първо, в строителството на наши крупни машиностроителни заводи на световно равнище и по технология, и като замисъл. Това са заводите в Радомир – Перник, в Русе и Хасково. А също и реконструкцията и модернизацията на останалите... Ние вече си сътрудничим с много западни корпорации. В Перник работим с японска корпорация. Второ, в електрониката. Може би смятате, че подценяваме електрониката в България. Нищо подобно. По производство на електроника на човек от населението сме на едно от първите места.“*⁶ В отговор председателят на Международната търговска камара Карл Хенрик Винквист окуражава българските политици: *„Очевидно е, че има голям потенциал за сътрудничество в машиностроенето, химията, технологичната област... Прави ни впечатление особената интензивност,*

и нашето участие в него“ (28 май 1970 г.). Дипломатически архив на Министерството на външните работи (ДА на МВНР), оп. 21 п., а. е. 328, л. 2–3.

⁶ ЦДА, ф. 1 Б, оп. 60, а.е. 262, л. 5.

*с която нашите български партньори търсят нови подходи, разработват нови методи за сътрудничество.*⁷

Въпреки влошаването на съветско-американските отношения в началото на 80-те години и известната просъветска линия на Живков, по това време той си позволява да излъчва сигнали за подобряване на българо-американските отношения. Причините за тази двойственост – деклариране на най-близки отношения със Съветския съюз и едновременно с това разширяване на отношенията със Съединените щати – е в добре изразения прагматизъм на Живков, който се проявява и във външната политика⁸.

Рационалният подход към българо-американските отношения е водещ и в срещата, осъществена на 10 декември 1983 г. между Живков и делегацията на конгреса на САЩ, ръководена от председателя на търговската подкомисия Сам Гибънс, демократ от Флорида. Живков не само рекламира България като отворена за света страна, която е заинтересована от широко икономическо сътрудничество със САЩ, но дори обвинява американската администрация във възпрепятстване на сътрудничеството му: *„Винаги сме подчертавали, че искаме да развиваме широко икономически, търговски, научно-технически отношения... и ако нашите отношения са съвършено ограничени, вината не е в нас... Ще имате възможност да разговаряте по конкретни проблеми на нашите взаимоотношения. Трябва да ви кажа, че напоследък в САЩ бяха наши министри и други компетентни другари в областта на търговията. Всички казват, че контактите, които са имали там с ваши делови среди, са били много добри, прекрасни, че нашите делови среди желаят да сътрудничат с България. Обаче нагоре по йерархията (в Белия дом ли, в Държавния департамент ли, в администрацията на 2-н Рейгън ли) това се спира или се*

⁷ Пак там, л. 22.

⁸ Дори скандалното предложение от 1963 г. за „сближаване“ със Съветския съюз е мотивирано не с идеологически или политически, а с икономически доводи. Вж.: Баева, И. „Сближението“ между България и Съветския съюз (1963–1973 г.). сп. Ново време, № 1, 1993, с. 89–111.

ретушира.⁹ Живков дори използва особеното си чувство за хумор, за да докаже нуждата от разширяване на отношенията, като припомня на конгресмена Гибънс всички обвинения, отправяни към България (защото той е забравил за „българската следа“ в атентата срещу папата на 13 май 1981 г.), и след това ги отрича с усмивка.

Така още в първата половина на 80-те години България (както с много по-голям размах правят това и централноевропейските Полша и Унгария) се опитва да намери решение на икономическите проблеми чрез разширяване не само на стопанските връзки, но и засилвайки политическите си контакти със страните отвъд Желязната завеса. И това става във време, когато отношенията Изток – Запад се развиват в обратната посока, към изостряне на противопоставянето.

***

В средата на 80-те години България предприема кампания, която има вътрешнополитически цели, но въздействието ѝ добива ярка външнополитическа окраска. Това е „Възродителният процес“, както цинично е наречено насилственото преименуване на българските турци с християнски имена. Открито насилие рязко влошава облика на България по света, като най-тежко се отразява върху приятелските отношения с много арабски и мюсюлмански страни. „Възродителният процес“ е най-голямото предизвикателство пред българската външна политика, за чието преодоляване са положени най-много усилия през втората половина на 80-те години. Той обаче изисква самостоятелно изследване, затова в този текст няма да се спирам на многобройните български инициативи, обърнати към Балканите, Близкия изток и международните организации, а ще се огранича само с въздействието му върху традиционните насоки на българската външна политика.

В средата на 80-те години започва нов, оказал се последен, етап в историята на Източния блок, част от който е България. Промяната идва от Изток, от центъра на блока – Москва. След

⁹ Пак там, а. е. 323, л. 11.

продължилата повече от десетилетие геронтокрация, през март 1985 г. начело на ЦК на КПСС застава политик от новото поколение – Михаил Горбачов. До този момент последиците от Втората студена война вече са видими в Съветския съюз – финансово задъхване, изоставане на икономиката, нарастващ брой жертви в Афганистан. Кризата не само накланя везните при избора на нов генерален секретар на ЦК на КПСС, а и кара Горбачов бързо да обяви широки икономически и политически реформи за Съветския съюз, които поставят и целия Източен блок в нова ситуация.

Двете стъпки, които пряко засягат България, са реформирането на СИВ и промяната в отношението към обединяваща се Европа. Първата – реформата в СИВ – е обявена на срещата на върха в Източния блок (Политическия консултативен комитет на Варшавския договор), проведена на 22 и 23 октомври 1985 г. в София. Тя предвижда замяна на еднопосочната съветска помощ за източноевропейските страни с търсене на взаимен икономически интерес в дву- и многостранните отношения в СИВ. По полско и унгарско предложение Горбачов започва да говори дори за възможност да се доларизира търговията в СИВ. Най-болезнено за България звучи лансираната при срещата на Горбачов с българското политическо ръководство теза: *„Приятелството си е приятелство, но сиренето е с пари“*¹⁰. Новият полъх от Кремъл има смразяващо въздействие върху България, защото икономическата стратегия на Живков се гради върху идеята, че България може да съчетае евтините и необятни съветски суровини със западните технологии, като по този начин се превърне в „балкански тигър“. А новият икономически подход на Горбачов застрашава възможностите за лесните печалби от реекспорта на евтиния съветски петрол на световни цени и други подобни хитрости.

Втората стъпка – установяване на отношения с общоевропейските структури – е изцяло в полза на България. Като силно насърчение в тази посока прозвучават думите на Горбачов от Софийската среща на 22 октомври 1985 г.: *„Ние започнахме*

¹⁰ Пак там, а. е. 2191, л. 4.

диалог с Общия пазар [така в Източния блок продължават да наричат Европейската икономическа общност – ЕИО], *но засега той се развива бавно. В това отношение трябва да действаме по-бързо и, разбира се, съгласувано. Политическото значение на това направление е разбираемо: за първи път се открива перспективата за установяване на диалог с водещите западноевропейски държави без участието на САЩ.*¹¹ Думите на Горбачов са възприети в България като директно насърчение за по-близки контакти с международните институции.

На 16 септември 1986 г. е обсъдено съвместното предложение на външния министър Петър Младенов и министъра на външната търговия Христо Христов за необходимостта България да установи отношения с международните икономически организации – на първо време ГАТТ (Общото споразумение по митата и търговията, предшественик на днешната СТО – Световната търговска организация), но се визират и МВФ (Международният валутен фонд) и ЕИО. Българските мотиви са следните: *„Сега това е още по-важно за нас, понеже ликвидността на пазарите на развиващите се арабски страни намаля и продължава да намалява. Налага се да увеличим обема на износа на пазарите на развитите капиталистически страни, където ликвидността е висока, но ни липсват необходимите облекчаващи износа митнически предпоставки. Ако в обсега на ГАТТ се включат услугите и интелектуалната собственост, а заедно с това и търговията с технологии, трудностите ни ще се увеличат и ще ни пречат в технологическото сътрудничество с развитите капиталистически страни.*¹² Очевидна е водещата роля на икономическите проблеми, пред които е изправена България, но личи и добра преценка за предимствата и опасностите от членството в ГАТТ.

За да стане ясна ситуацията на България в онзи момент, трябва да се отбележи, че в ГАТТ вече членуват страни като Полша, Унгария, Румъния и Чехословакия, но не и Съветският съюз. България получава статут на наблюдател и личи как търси по-голяма самостоятелност на световния пазар, прити-

¹¹ Пак там, а. е. 3476, л. 286.

¹² Пак там, л. 287, 291.

сната от заявеното от Горбачов икономическо дезангажиране от сателитите в Източна Европа. Значението на ГАТТ е във факта, че до средата на 80-те години вече обединява 92 страни и контролира 85% от световната търговия, като определя принципите на свободната търговия. Подобни са и предвижданията на българските експерти: *„Ролята и значението на ГАТТ в бъдеще ще продължат да нарастват чрез разширяването на компетенциите му (търговия с услуги, търговски аспекти на защитата на интелектуалната собственост и др.) и чрез увеличаване на броя на страните, прилагащи ГАТТ“*¹³.

В следващите две-три години външнополитическата еволюция на България върви в съгласие с промените в Източния блок. Всички европейски социалистически страни, обединени в СИВ, завършват преговорите с ЕИО, както тогава се нарича бъдещият Европейски съюз. На срещата, проведена от 17 до 19 май 1988 г. между Изпълнителния комитет на СИВ и Европейската комисия в Брюксел, е договорен текстът на „Съвместна декларация за установяване на официални отношения между СИВ и ЕИО“, подписана на 25 юни 1988 г. в Люксембург¹⁴. Тя се вписва в лансираното от Горбачов „ново мислене за света“, защото в целите ѝ е записано *„по-натъшното международно икономическо сътрудничество, което се явява важен фактор на икономическото развитие и социалния прогрес“*¹⁵. От текста на кратката декларация личи, че най-важно за Изтока са икономическите отношения, с други думи – българските опити за „икономизация“ на външната политика не е някакво изключение, а по-скоро правило в заключителния етап от съществуването на Източния блок.

България горещо приветства взаимното признаване на СИВ и ЕИО и си поставя собствени цели. Първата е колкото се може по-скоро да бъде призната от ЕИО като страна в отношенията, което ще осигури: *„Подписване на двустранно съглашение по търговско-икономическото и научно-техническото сътрудничество... Изясняване на възможностите за намиране на взаимноприем-*

¹³ Пак там, л. 291–293.

¹⁴ Пак там, л. 295, 294.

¹⁵ Пак там, л. 315–316.

*ливи пътища за развитие на търговско-икономическите отношения между НРБ и ЕИО... както по обхвата на търговията и икономическите въпроси, така и по организационните форми на съвместната работа... Провеждането в най-кратки срокове на трета среща на експерти на двете страни*¹⁶. Всъщност преодоляването на разделението в Европа започва значително преди рухването на държавния социализъм – още през 1974 г. България установява технически връзки с комисията на Европейската общност, благодарение на което български текстил, черни метали и някои селскостопански стоки получават достъп до западноевропейския пазар, а след 1986 г. са проведени два преговорни кръга, преди през май 1988 г. да се инициира третият.

Резултатът не закъснява и на 9 август 1988 г. България установява дипломатически отношения с Общността. От този момент започват и сериозните преговори по икономическите отношения. При първия кръг от преговорите, проведен на 6–7 април 1989 г., е постигнато съгласие по параметрите на споразумението, но без да се осигури премахване на дискриминацията за българските стоки. Вторият кръг от преговорите, 29–30 май 1989 г., демонстрира ограничените възможности за икономическо сближение, докато съществува политическото разделяне на Европа¹⁷. Отношенията са добронамерени, но не и истински партньорски – проблемът е, че до 1989 г. в отношенията между европейския Изток и Запад става дума преди всичко за икономически отношения, а политическите различия са оставени настрана.

От развитието на колективните и индивидуални отношения на Източния блок със Запада се възползва българското ръководство, за да потърси помощ от Запада за преодоляване на икономическите проблеми. В средата на 1988 г. Тодор Живков критично очертава ситуацията: *„Ние се оказахме негодни, некадърни да използваме създадената ситуация на Запад за трансфер на технологии... Няма такова производство, няма такова предприятие, което, ако не използва трансфер на технологии от западните страни, да е отишло напред... Виждате какво*

¹⁶ Пак там, л. 5.

¹⁷ Белчев, И. *България – Европейска икономическа общност*. – Международни отношения, № 4, 1990, 56-65.

*прави Съветският съюз. Те ни зарязаха и отидоха на Запад, всичко отива на Запад, точка на всички наши споразумения. Те отиват и си търсят интересите, а ние стоим и чакаме нещо да падне отгоре.*¹⁸ Политическият извод е, че на всички министерства и организации, свързани с външния свят, им е поръчано да засилят икономическите си връзки с развитите страни.

В такава атмосфера започва новият етап в отношенията между България и Съединените щати. Българска делегация, оглавена от Андрей Луканов, посещава САЩ от 25 април до 3 май 1988 г. Във Вашингтон Луканов разговаря с държавния секретар Джордж Шулц и неговия заместник Джон Уайтхед, със секретаря по търговията Уилям Верити, със заместник-секретаря на финансите Макферсън, конгресмени и икономисти. Задачата на делегацията е да положи основите за *„разширяване на икономическото, търговското и научно-техническото сътрудничество“*¹⁹. В отчета си от посещението външнотърговският министър Луканов посочва като най-важна срещата си с държавния секретар Шулц, с когото е говорил за *„нормализация и развитие на основата на бизнеса“*, а Уайтхед е заявил, че *„ако преди няколко години България е била на последно място в отношенията им с европейските социалистически страни, сега тя е сред онези две-три страни, с които САЩ имат най-добри отношения“*²⁰.

“Възродителният процес“ е основната пречка в отношенията със САЩ – американската администрация поставя като предварително условие за търговско-икономическите отношения създаването на работна група по човешките права и хуманитарните въпроси, както и решаването на „турския проблем“²¹. Изводът на Луканов е, че при тези нагласи на американската администрация българските усилия трябва да се насочат към сътрудничество не чрез официалните български представителства в САЩ, а чрез *„контактуване на български стопански и външнотърговски организации с американски партньори, в това число чрез изграждане на собствени фирми и бюра“* в

¹⁸ ЦДА, ф. 1 Б, оп. 68, а.е. 3472, л. 357–358.

¹⁹ Пак там, а.е. 3476, л. 286.

²⁰ Пак там, л. 287, 291.

²¹ Пак там, л. 291–293.

областта на „селското стопанство и хранително-вкусовата промишленост, химическата и особено малолитражната химия, биотехнологиите“²².

Когато в края на юни 1988 г. българското политическо ръководство обсъжда възможностите за разширяване на сътрудничеството, се очертава интересно противоречие между Луканов и Живков. Но ги разделя не проамериканската или просъветската позиция, както би могло да се предположи. Живков критикува предложенията на Луканов с мотива, че те не очертават изцяло възможностите за сближение между двете страни и по-точно: „В материала се тръгва от това, че България не е приоритетна страна за САЩ от гледна точка на интересите им в Европа и на Балканите“. А според Живков новите условия повишават значението на България за САЩ, тъй като: „България е в центъра на Балканите и в южния фланг на Варшавския договор; и от географска, и от политическа гледна точка тя има особено място и роля в по-широк регион, в района на Средиземноморието; нашата страна развива особени отношения с Гърция; България е социалистическа страна и с много тесни връзки и отношения със Съветския съюз; нейното досегашно развитие привлича вниманието на много западни политици и кръгове.“²³

Не може да се отрече, че тезата на Живков представлява един от ярките примери за опит да се трансформират недостатъците в предимство. В разделения свят на Студената война явната близост на България със Съветския съюз да се превърне в една от най-привлекателните ѝ специфики за другия голям център – Съединените щати. Годината, която остава до рухването на Източния блок, не се оказва достатъчна за реализиране на подобна стратегия, но враждебността в двустранните българо-американски отношения е заменена от коректни дипломатически контакти, доказателство за което е приятелският тон на разговорите на Петър Младенов с Джеймс Бейкър през септември 1989 г.²⁴

Последният акцент от започналата през втората половина на 80-те години външнополитическа промяна, на който искам да се

²² Пак там, л. 295, 294.

²³ Пак там, л. 315–316.

²⁴ Младенов, П. *Животът. Плюсове и минуси*. С., 1992, 22–23.

спра, се отнася до страна, с която България скъсва дипломатически отношения още през 1967 г. – Израел. В хода на външната преориентация на България са установени контакти и с нея.

На 3 август 1988 г. Политбюро на ЦК на БКП обсъжда възможността за контакти с Израел. Повод за това става 45-годишнината от спасяването на българските евреи през 1943 г. Пак по този повод през 1986 г. е направен и игралният филм „Ешелоните“ (реж. Б. Пунчев), в който основна роля играе софийският партиен деец „Янко“ (каквото е нелегалният псевдоним на Тодор Живков). Този път идеята е честването да се използва за „активизиране на консулските и търговско-икономическите контакти с Израел“, най-вече с оглед на възможността да се установят връзки с „крупни промишлени, търговски и финансови фирми и групировки от западните страни, контролирани от еврейски капитали“²⁵.

На пръв поглед възстановените връзки с Израел могат да се интерпретират просто като преодоляване на последиците от Студената война, но за България те означават нещо повече. Вярно е, че българските евреи в Израел са запазили топъл спомен за България и са готови да подпомогнат търговско-стопанските връзки, но проблемът е в това, че в десетилетията след 1967 г. България се е преориентирала към арабските държави, с които има добре развити икономически отношения. Затова още през август е отправено и предупреждението „да не се допусне накърняване на политическите, стопанските и финансовите интереси на страната [България] в някои арабски държави“²⁶. Но никой не дава убедителен отговор на въпроса как е възможно хем да се възстановят отношенията с Израел, хем да се запази приятелството с арабските страни, отричащи на Израел правото да съществува в Близкия изток. В приетите „Съображения за възможните стъпки за развитие на контактите и стопанските връзки с Израел“ се предлага палиативно решение: вместо обвързващи официални държавни отношения да се установят контакти на „неправителствено представителство както по линия на търговско-промишлената пала-

²⁵ ЦДА, ф. 1 Б, оп. 68, а. е. 3481, л. 2..

²⁶ Пак там.

та, така и по линия на заинтересованите стопански организации, в това число и чрез създаване на смесени фирми²⁷.

Резултатът се появява много скоро. От 5 до 7 октомври 1988 г. делово неофициално посещение в България осъществява тогавашният министър на търговията и индустрията на Израел Ариел Шарон, с когото разговаря българският министър на външната търговия Андрей Луканов. Израелците пристигат с конкретни предложения за сътрудничество в областта на електрониката, химията, фармацевтиката, селското стопанство и туризма (най-добре развитите в България стопански отрасли), което показва и тяхната заинтересованост – да преодолеят бойкота, осъществяван от социалистическите държави, и да предизвикат разцепление сред страните, защитаващи арабите. Българската страна е наясно със ситуацията, затова моли преговорите да се водят дискретно, без да се огласява комунике. Финансово-икономическите предимства на отношенията с Израел съвсем не са за подценяване, а и щедрите предложения на Ариел Шарон правят изкушението още по-силно²⁸.

На българо-израелската среща се обсъждат и възможностите Израел да осигури реекспорт на български стоки в САЩ и ЕИО²⁹, както и готовност за израелски инвестиции в българската икономика. Шарон изразява съгласие като инвеститори в България да бъдат привлечени международни финансови групировки с еврейско (а не израелско) участие, както и за сътрудничество при „разнородни финансови операции“. Той обещава туристически поток от по 10 хиляди израелци годишно, като по политически причини се съгласява те да бъдат превозвани с чартърни полети от частни транспортни фирми, регистрирани в Западна Европа³⁰. Предложенията са много привлекателни, затова българските политици са склонни да си затворят очите

²⁷ Пак там, л. 6–7.

²⁸ Пак там, а. е. 3542, Информация на Андрей Луканов относно посещението на израелска делегация у нас, л. 1.

²⁹ Възможността за реекспорт фигурира в договорите, които Израел е сключил със САЩ и ЕИО, но само ако израелското участие в производството на изнасяните стоки е 35%. Това условие изглежда приемливо и за Луканов. Пак там, л. 2.

³⁰ Пак там, л. 1-2.

за „ястребските“ позиции на Шарон в арабо-израелския конфликт. В крайна сметка на 30 ноември 1988 г. Политбюро на ЦК на БКП приема Решение № 189, че *„не възразява постепенно да се осъществи взаимноизгодно търговско-икономическо сътрудничество с Израел“*³¹.

***

Прегледът на някои от външнополитическите инициативи от последните години на държавния социализъм в България позволява да се направят по-общи изводи. Те показват набиращата скорост тенденция за преориентация на България и промените в съотношението между политическите сили в българското ръководство (съвпадащо с ръководството на управляващата БКП).

Ясно е, че България се опитва да се преориентира от Изток на Запад, което може да се възприеме и като съобразяване с „новото политическо мислене“ на Горбачов, но не може да се обясни само с него, защото има инициативи на Горбачов, които Живков не подкрепя. В случая със засилените контакти на България със Запада обяснението трябва да се търси по-скоро в специфично българските проблеми. Първо място сред тях заемат икономическите проблеми, но не бива да се пренебрегват и последиците от „Възродителния процес“, довели до сериозно влошаване на отношенията с много от традиционните партньори на България в арабския свят.

Интересът към контакти със страни като Съединените щати или Израел показва и отказа от идеологически мотивираната външна политика, каквато е била тя през 60-те и 70-те години.

Прави впечатление и още нещо. Повечето нови външнополитически инициативи са направени от двама политици, които съчетават партийните си позиции с контрола върху външнополитическата дейност на България. Това са външният министър Петър Младенов и външнотърговският министър Андрей Луканов. Повечето от докладните записки и информацията, посветени на външнополитически проблеми, носят техните подписи. Така двамата се утвърждават като реформаторски настроени политици

³¹ Пак там, л. 1.

не само в България, но и по света. По това време Луканов представя България в СИВ, което му осигурява преки контакти с водещите съветски политици, а към тях трябва да се прибавят и добрите му отношения с политици от Израел и САЩ.

През двете години – 1988 и 1989 – с активната си външно-политическа дейност Петър Младенов и Андрей Луканов се превръщат в естествени носители на новото в ръководството на БКП. Това предопределя и тяхната роля при свалянето на Живков от партийната и държавната власт на 9 и 10 ноември 1989 г. Въпреки добрия старт те не успяват да осъществят поврата на България в годините на прехода, защото революционните промени много бързо ги надрастват и водят до бързото им отстраняване от власт. Това, за което днес трябва да се съжалява, е, че пътят на постъпателно отваряне на България към западните държави и институции още в началото на прехода е прекъснат, за да тръгне България отново по него, но по друг начин и с други хора, които не могат и не искат да се възползват от постигнатото преди тях.